

כ

דין ערים המוקפות חומה – כבוד וזכרון לארץ ישראל

- א. מוקפות חומה מימות יהושע בן נון
- ב. פורים ושיבת ציון
- ג. עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל
- ד. שושן או ירושלים?
- ה. ערים מוקפות חומה, וירושלים במרכז
- ו. זכר לארץ ישראל וזכר למקדש

א. מוקפות חומה מימות יהושע בן נון

במשנה במגילה (א, א) נאמר:

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמישה עשר. כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.

מהי סיבת ההבחנה בין ערים המוקפות חומה לבין ערים שאינן מוקפות חומה? בתלמוד ירושלמי במגילה (א, א) נאמר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמישה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל, שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון.

לפי תשובה זו, הבסיס לשינוי בתאריכי קריאת המגילה בין הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון לערים הפרוזות, הוא הכבוד שחלקו חכמים לארץ ישראל, שהיתה חריבה באותם ימים.¹

הרמב"ם בהלכות מגילה א, ה פסק כירושלמי, והציג זאת כך:

1. בסוגיה במקבילה בבבלי מגילה ב ע"ב לא נזכר טעם זה. הגמרא שם מבררת מהו המקור להבחנה בין המוקפים לפרזים, אך היא איננה שואלת מהו הטעם לכך. אנו לא נעסוק בסוגיית הבבלי, אלא בדברי הירושלמי בלבד. נעיר עוד, שבירושלמי מופיע בהקשרים אחרים ביטוי דומה: "חלקו כבוד לירושלים" – בהקשר לבני המעמד מירושלים (ירושלמי פסחים ד, א; תענית ד, ב), ובהקשר של מניין שנות מלכותו של דוד בירושלים (ירושלמי ראש השנה א, א). לעומת זאת, בתלמוד הבבלי לא נזכרו נושאים שבהם נאמר שחלקו כבוד למקומות, כמו לארץ ישראל ולירושלים; אם כי נזכרים עניינים רבים שבהם נאמר שחלקו כבוד לאישים: לזקנים, לחכמים, לנשיאים, לדיינים, למלכים, לכהנים, ללויים, לבכורות, לנשים ולבריות בכללם.

שושן הבירה – אף על פי שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון, קוראין בחמישה עשר, שבה היה הנס שנאמר: "ונח בחמשה עשר בר" (אסתר ט, יח). ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל, שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן, ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה, אף על פי שהן עתה חרבין, הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.

מדוע יש לחלוק כבוד לארץ ישראל? מדוע יש לדמות את דינן של הערים המוקפות חומה בארץ ישראל לשושן? במה מתבטא כבוד זה? ומה משמעותה של התוספת בדברי הרמב"ם: "ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה"?

ב. פורים ושיבת ציון

סיפור מגילת אסתר מתרחש בתחילת ימי שיבת ציון. ה'פקד את עמו, והעליה הראשונה בראשות זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול הגיעה לירושלים. בעליה זו עלו קרוב לחמישים אלף עולים (ערא ב, טז) – כלומר: רוב הגולים נשארו בחוץ לארץ. משהחלו העולים לבנות את בית המקדש, מנעו זאת הגויים יושבי הארץ מהם. הללו כתבו כתב שטנה למלכות פרס, ותוצאותיו היו שבנין בית המקדש נפסק למשך שמונה עשרה שנה (ערא ג, ה-ז, כד). בתוך שנים אלו כלולות שלוש עשרה שנות מלכות אחשוורוש, שבתחילת ימיו פסקה בניית המקדש באופן רשמי, בעקבות כתב השטנה שנשלח אליו ע"י הגויים: "ובמלכות אחשוורוש, בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם" (ערא ד, ו). כתב השטנה מתייחס ליושבי יהודה וירושלים בלבד, ולא לכל היושבים במאה עשרים ושבע מדינות אחשוורוש. ממנו ואילך הוקפאה בניית בית המקדש.

בחז"ל ישנן דרשות רבות הקושרות את השתלשלות העניינים במגילת אסתר אל המאבק על חידוש הרישיון להמשך בניין המקדש. בילקוט שמעוני לאסתר, רמז תתרמה, נאמר:

אמר רבי: אחשוורוש – אחיו של ראש, ובן גילו של ראש: אחיו של נבוכדנאצר הרשע, שהחריב בית המקדש, והוא ביקש להחריב, דכתיב "ובמלכות אחשוורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה"...

דבר אחר: ... באו לבנות בית המקדש, ועמד עליהם המן הרשע, הוא [ובנו] שמשי הסופר, ומשם ירד פרוזבוטי (=שליח) מרדכי שייבנה בית המקדש. אמרי ישראל: מרדכי הוא משבטו של בנימין, שנאמר "ובין כתפיו שכך" (דברים לג, יב), לפיכך ירד פרוזבוטי כנגדן. מרדכי ירד בשביל שייבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שייבטל בניין בית המקדש בימיו, שכך

כתיב: "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה" (עזרא ד, ו). לפיכך צווחו: ווי! – "ויהי בימי אחשורוש".

מרדכי והמן נשלחים כשליחים לדון בשאלת בניין המקדש. מרדכי – מתוך מגמה שייבנה, והמן – על מנת שייבטל. רש"י לאסתר ט, י כותב, שעשרת בניו של המן היו אלו שכתבו את כתב השטנה:

ומה היא השטנה? לבטל העולים מן הגולה בימי כורש, שהתחילו לבנות את הבית, והלשינו עליהם הכותים והחדילום. וכשמת כורש ומלך אחשוורוש והתנשא המן, דאג שלא יעסקו אותן שבירושלים בבניין, ושלחו בשם אחשוורוש לשרי עבר הנהר לבטלן.

במשתה שערך אחשוורוש, כמתואר בראש המגילה, השתמש המלך בכלי המקדש, מתוך שחישב חישוב מוטעה את שנות גלותם של ישראל, והגיע למסקנה שה' לא יפקוד יותר את עם ישראל.² והוא אף לבש במשתה את בגדי הכהן הגדול.³ הכלים במשתה היו מכלי בית המקדש,⁴ והמשתה עצמו נועד לציין מלאות שלוש שנים לביטול מלאכת הבניה של המקדש. כך נאמר במדרש אסתר רבה א, טו:

"בשנת שלוש למלכו עשה משתה" (אסתר א, א) – ר' יהודה ור' נחמיה: ר' יהודה אמר, בשנת שלוש למלאכת הכיסא; כיון שגמר מלאכת הכיסא, עשה משתה לכל שריו ועבדיו. ור' נחמיה אמר, בשנת שלוש לביטול מלאכת בית המקדש; כיון שגמר לביטול מלאכת בית המקדש שלוש שנים, עשה משתה לכל שריו ועבדיו.

על משתה זה נאמר באסתר רבה א, י:

"בימים ההם" (אסתר א, ב) – זה הוא אחד מן המקומות שהיו מלאכי השרת מדדין פיתקין לפני הקב"ה. שהיו אומרים לפניו: רבש"ע, בית המקדש חרב ורשע זה יושב ועושה מרזיחין?!

עונשה של ושתי נגזר מייחסה לבניין המקדש. כך נאמר במדרש אסתר רבה ה, ב:

"זכר את ושתי" (אסתר ב, א) – גזירה זאת שגזר עליה שתיכנס לפניו ערומה ולא נכנסה, וקצף עליה והרגה... ולמה עלתה לה כך? לפי שלא היתה מנחת לאחשוורוש ליתן רשות לבנות בית המקדש, ואמרת לו: מה שהחריבו אבותיי אתה מבקש לבנות?

2. מגילה יא ע"ב.

3. מגילה יב ע"א.

4. ילקוט שמעוני לאסתר, רמז תתרמו–תתרמח.

גם במצבים מסובכים, הוזכר הצורך לחדש את הרשיון לבנין המקדש. אחשוורוש מבקש מהחכמים לדון את ושתי שסירבה לבא, ותשובת חכמים: " מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו, ואין אנו יודעים לדון דיני נפשות" (מגילה יב ע"ב). כרומזים לאחשוורוש, אפשר לנו לבנות את בית המקדש, ונוכל לדון את ושתי. שיאה של התנכרות המלך לבניין המקדש הוא בשנת שתיים עשרה למלכותו, כאשר הוציא המלך כתבים להשמיד ולהרוג את כל היהודים אשר במלכותו. במשך כל אותן השנים נתון היה המלך תחת לחצים משני הצדדים: מצד המן ומצד מרדכי, ועל כן הוא מוצא פתרון לסכסוך באופן הזה. כך בילקוט שמעוני לאסתר, רמז תתרנג:

"אחר הדברים האלה גִּדְּלָ" (אסתר ג, א) – היראה דברים היו שם. ומי היראה? רבי יהודה אמר: אחשוורוש היראה, אמר: מרדכי מבקש לבנות בית המקדש; לבנות – אי אפשר, ולהחזירו – אי אפשר. אלא הריני מגרה בו את המן, ויהא זה בונה וזה סותר.

עד שהוא יחליט אם לאשר את הבניה או לא, הוא מאפשר להמן לעשות כרצונו מתוך מחשבה שהקולר יהיה על צווארו של המן ולא על צווארו שלו. כתב השטנה שיצא בזמנו כנגד יושבי יהודה וירושלים בלבד, הפך ברבות השנים למכתב כנגד כל היהודים. גם במשתה אסתר אומר לה המלך שהיא יכולה לבקש הכל, חוץ מדבר אחד. כך נאמר בגמרא במגילה (טו ע"ב):

"ויאמר לה המלך: מה לך, אסתר המלכה, ומה בקשתך, עד חצי המלכות (ותעש) [וינתן לך]" (אסתר ה, ב) – חצי המלכות ולא כל המלכות, ולא דבר שחוצץ למלכות, ומאי ניהו? בניין בית המקדש.

בשלב זה לא ידע אחשוורוש עדיין מהו מוצאה של אסתר ומהו הקשר שלה למקדש; אך דרישתו ממנה היתה, שלא תתערב בנושא רגיש זה, ושלא תבקש מהמלך לנטות לטובת כל צד שהוא.

גם כאשר מרדכי היה בטוח שהמן בא להורגו, הוא מזכיר לו את בניין המקדש. כך נאמר במדרש אסתר רבה י, ד:

"ויקח המן את הלבוש ואת הסוס" (אסתר ו, יא) – הלך לו אצל מרדכי. כיון שהגידו למרדכי שהוא בא, נתיירא עד מאד, והיה יושב ותלמידיו לפניו. אמר להם לתלמידיו: בניי, רוצו והיבדלו מכאן, שלא תיכוו בגחלת, שהרי המן הרשע בא להורגני. אמרו: אם תמות – נמות עמך. אמר להם: אם כן נעמוד בתפילה וניפטר מתוך התפילה. וחסלון צלותהון, יתבון ועסקין בהלכות מצוות העומר, שהרי אותו היום ט"ז בניסן היה, ובאותו היום היו מקריבין עומר בזמן שבית המקדש קיים. אתא המן לגביהון. אמר לון:

במה אתון עסקין? אמרו לו: במצוות העומר... תמן אמרי: הלכות קמיצה אחוה ליה, ודבר אחד שהיו קומצין מן העומר. אמר לון: והדין עומרא – מהו: דדהב או דכסף? אמרי ליה: לא דדהב ולא דכסף ולא דחיתין, אלא דשעורין.

הרקע לסיפור מגילת אסתר הוא, אם כן, חידוש הרישיון לבניין הבית. מכאן שהקשר בין הנס שהיה בשושן לבין ארץ ישראל הוא עמוק. הנס בשושן סלל את הדרך להמשך בניין המקדש והמשך בניינה של ארץ ישראל. אמנם הנס עצמו התרחש בשושן, אבל תוצאותיו של הנס והשלכותיו היו על הנעשה בירושלים ובארץ ישראל. ניתן לפרש את דברי הרמב"ם, באומרו: "שיהיה זיכרון לארץ ישראל בנס זה" – לא כזיכרון חיצוני בלבד, אלא כזיכרון מהותי ובלתי-נפרד מהמאורעות שהתרחשו בשושן.

ג. עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל

כאמור לעיל, בזמן סיפור מגילת אסתר היה רוב עם ישראל בגלות, ומיעוט קטן עלה ארצה. הרמב"ן, בחידושו למגילה ב ע"א, דן בתקנה לקרוא את המגילה בעיר מוקפת חומה ב-ט"ו באדר, וכותב שסכנתם של היהודים שישובו בערי הפרזות ללא חומה היתה גדולה יותר מהיושבים בערים מוקפות, וזו הסיבה לכך שהם הקדימו את יום הפורים שלהם ל-י"ד באדר. ביחס לערים המוקפות, תיקנו חכמים שגם הם יציינו את הנס, אף שהם לא היו בסכנת הכחדה. לפיכך כותב הרמב"ן:

והיה ראוי לפי זה שהפרזים בימי אחשוורוש יהיו קודמין למוקפין שבימיו; אלא לפי שעיקר הנס לאותן שבארץ ישראל, והיא היתה חרבה, שעדיין לא בנו בה כלום משעת עלייתן, לא ראוי שתהיה ירושלים עיר הקודש וכל ערי הקודש וכל ערי יהודה הבצורות נידונות כערי הפרזים, והחזירו העניין לימי יהושע, וחילקו בין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון לשאינן מוקפין חומה. זהו שאמרו בירושלמי (מגילה א, א): "ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל, כי היתה חרבה באותן ימים, ותלו אותן בימי יהושע בן נון".

דברי הרמב"ן, שעיקר הנס היה לאותם היושבים בארץ ישראל, מבוססים על דברים שכתב שם לפני כן:

בזמנו של נס זה כבר נפקדו ישראל, ועלו לארץ ברישיון כורש, ונתיישבו בעריהם. ואף על פי שאמר המן: "ישנו עם אחד מפזר ומפירד בין העמים" (אסתר ג, ח) – מכל מקום אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא.

על דברי הרמב"ן הללו מקשה הר"ן:⁵

שהעולים ראשונה לא היו אלא ארבע ריבוא אלפיים שלוש מאות ושישים (עזרא ב, טד), ואפשר גם כן שלאחר שציווה כורש לבטל הבניין חזרו מהן לחר"ל ונתיישבו בכל המדינות, ואילו היו ישראל רובם ועיקרם בארץ – לא היה המן אומר "ישנו עם אחד מפזר ומפֹרד". לפיכך נראה, שרוב ישראל היו בחוצה לארץ מפוזרין מהודו ועד כוש.⁶

קושיית הר"ן על הרמב"ן מתחזקת בעקבות העובדה, שהרמב"ן עצמו, בחידושיו למגילה יא ע"ב, מזכיר את מניין העולים ואת מספרם ביחס לנשאים בבבל. אלא ששם כותב הרמב"ן:

כבר עלו ברישיון כורש כל הקהל כאחד, ארבע ריבוא ונתיישבו בערי יהודה, ושוב לא עלו בבניין הבית אלא מועטים עם עזרא במצוות דריווש הפרסי, בנו של אחשוורוש ואסתר... אבל נשארו גדוליהם ורובן בבבל.

הסתירות הפנימיות בדברי הרמב"ן הן, שמחד כתב שאנשי הכנסת הגדולה עם רוב ישראל היו בארץ, ומאידך נקב במספר היהודים שעלו בעקבות הצהרת כורש ועם עזרא, וציין "שנשארו גדוליהם ורובם בבבל".

אולם נראה שנוכל ליישב את הקשיים בדברי הרמב"ן, לכשנדקדק היטב בדבריו. בעליה הראשונה לארץ ישראל, בראשות זרובבל (עזרא ב, ט), עלו רוב העולים שהגיעו ארצה בימי הבית השני. היא היתה העליה הגדולה ביותר. לעומתה, בעליה השנייה לארץ ישראל, בראשות עזרא, עלה מספר נמוך יותר, ולפי מניין הפסוקים (עזרא ה) מדובר על אלף ארבע מאות שבעים וששה עולים, או כדברי הרמב"ן עצמו בספר הגאולה:⁷ "כאלף וחמש מאות איש".

כשכותב הרמב"ן, "שאנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו" – כוונתו היא יחסית לכלל העולים לארץ. לכן הוא המשיך וכתב: "ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא", דהיינו: מספר העולים בעליה השנייה נמוך יחסית למספר העולים בעליה הראשונה. אכן, במה שקשור לכלל עם ישראל – "גדוליהם (=כהנים, לויים, ואולי גם

5. מגילה ב ע"א בדפי הר"ף.

6. הרב שמעון בן צמח, בש"ת התשב"ץ, ג, סימן רצז, מצטט את דברי הרמב"ן הללו בלשון אחרת: "ודאי העניין הוא, שהרי ישראל היו בעריהם בארץ ישראל". הוא איננו כותב בשם הרמב"ן שרוב עם ישראל היה בארץ: המילה "רוב" לא נזכרת בדבריו. כך גם עולה מהמשך התשובה: "אפילו יהיה הדבר כדברי הרמב"ן ז"ל, שרוב ישראל היו חוצה לארץ, מ"מ זכר הנס נעשה בשביל אותם שהיו בארץ ישראל, מפני ששם היו הסנהדרין, או מפני מעלת א"י, שלא חרבו הערים שהיו בהן ישראל, ולכבודה נעשה זכר הנס שבחוצה לארץ. אין חילוק בין פרזים למוקפים, שכולם היו בין האויבים ואין החומה מעלה ולא מורדת להם. אלא עיקר הזכר מפני א"י היה".

7. הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' רעד.

מנהיגים אחרים, אך לא אנשי הכנסת הגדולה) ורובן בבבל". אמנם חלק מהכהנים והלוויים עלה עם זרובבל (עזרא ב, סא-ע), וחלק אחר עלה לאחר מכן: "ויעלו מבני ישראל ומן הכהנים הלויים והמשוררים והשוערים" (עזרא ז, ז; וגם זאת רק לאחר מאמצים מצד עזרא לשכנע לויים לעלות ארצה (עזרא ח, טו-יט).

מכאן שגם הרמב"ן מודע לכך שבסך הכול, רוב עם ישראל בתחילת ימי הבית השני היה בבבל, למעט אותם 42,360 שעלו עם זרובבל, ושאליהם הצטרפה העליה הקטנה אחר כך בראשות עזרא.⁸ אף על פי כן, למרות המספר הקטן-יחסית, כותב הרמב"ן, "שהיה עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל".

ובמקום אחר בחידושו למגילה ב ע"א, כותב הרמב"ן שוב:

כיון שעיקר הנס היה בארץ ישראל, תיקנו בכל העולם שיעשו כדרך שהם עושים.

כאמור, הנס עצמו התרחש בשושן, אבל ההשלכות העיקריות שלו היו על יושבי ארץ ישראל. חג הפורים מבוסס על הציר של ארץ ישראל. פורים נקבע כחג של כלל ישראל ולדורות, ולא רק לאותן מאה עשרים ושבע מדינות, שעליהן נגזרה גזירת אחשוורוש והמן, מפני שאחת מבין מאה העשרים ושבע מדינות שמהודו ועד כוש היא ארץ ישראל, וימים טובים לכלל ישראל נקבעים על ניסים שקורים ליושבי הארץ.⁹

ד. שושן או ירושלים?

ההתמודדות כנגד המן ואחשוורוש לא היתה רק ביחס לשאלה, אם לאפשר להמשיך את בניית המקדש בירושלים, אלא שמאחורי הדברים הסתתרה מחשבה של אחשוורוש, ששושן הבירה תחליף את ירושלים הבירה כמרכז העולם. שושן הבירה היא מקום המלך.¹⁰ עיר נוספת במקרא שנקראת אף היא בירה, היא ירושלים.¹¹ אין במקרא אף עיר נוספת המכונה בכינוי זה. אלו הן שתי הערים היחידות במקרא, ושתיהן מתקופת שבי ציון, שנלווה להן התואר "בירה". העיר ירושלים כולה נקראת בירה, ומקום הארמון בשושן נקרא בירה. רבינו בחיי בכד הקמה, ערך פורים, עמ' של, כותב:

בכל מקום שתמצא במגילה זו "בשושן הבירה" – הכוונה על ארמון המלך, ששם כסא מלכותו, שהיה שמו "שושן". כי לשון "הבירה" הוא ארמון, והארמון הזה, ששמו "שושן", היה בתוך עילם המדינה. וכן כתוב בספר

8. בספר הגאולה, עמ' רעא-רעג, דן הרמב"ן בשאלה: מאלו שבטים היו בני העליה?

9. ראה רבינו יונה לברכות ח ע"א בדפי הר"ף.

10. עשר פעמים מופיע הביטוי "שושן הבירה" במגילת אסתר, וכן בדניאל ח, ב ובנחמיה א, א.

11. נחמיה ב, ח; שם ז, ב; דברי הימים א, כט, יט.

דניאל (ח, ב): "ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה". וכשתמצא במגילה זו "שושן" סתם, או: "העיר שושן" – הכוונה על שם מדינה ששמה "שושן", שהיתה קרובה לעילם.

זוהי נקודת המאבק: מהי בירת העולם, ירושלים או שושן? בפסוקי המקרא ובדרשות חז"ל מצאנו כמה ביטויים לכך שאחשוורוש, היושב בארמונו אשר בשושן הבירה, מתיימר להחליף את מקומו של מקדש ה' שבירושלים: א. "בהראתו את עשר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו" (אסתר א, ד) – דרשו חז"ל, שלבש את בגדי הכהן הגדול (מגילה יא ע"ב). תפקידם של בגדים אלה הוא "לכבוד ולתפארת" (שמות כח, ב). הרמב"ן שם מקביל בין בגדי מלך לבגדי כהן גדול: "שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, בדמותן ילבושו המלכים בזמן התורה". בנוסף לבגדי הכהן הגדול, מוסרים חז"ל, שאחשוורוש השתמש במשתה ב"כלים מכלים שונים" (אסתר א, ז) – אלו הם כלי בית המקדש. כלומר: אחשוורוש מציג את עצמו ככהן גדול בארמונו-שלו אשר בשושן, כשה"כהנים" המשרתים שם, והנהנים מהמאכלים, הם עבדיו ושרי המדינות שלפניו.

ב. "ימים רבים, שמונים ומאת יום" (אסתר א, ד) – המשתה לשרים ולעבדים מתקיים במשך חצי שנה. הרד"ל בפירושו לפרקי דר' אליעזר, פרק מט, כותב, שמאחר שהמשתה היה תחת כיפת השמים – בגינת הביתן – סביר להניח שהוא נערך בימות הקיץ. לפיו, התחיל המשתה בראש חודש ניסן, וחישוב של מאה ושמונים יום מביא אותנו אל ג' בתשרי. או אז עושה אחשוורוש משתה נוסף, בן שבעת ימים, לתושבי שושן הבירה בלבד. משתה זה נערך בימים שבהם היו מפרישים את הכהן הגדול מביתו, במשך שבעת ימים, לקראת עבודתו בבית המקדש ביום הכיפורים. שיאו של המשתה של אחשוורוש הוא ביום השביעי, שחל ב-י' בתשרי, ביום הכיפורים. "להביא את ושתי המלכה לפני המלך בכתר מלכות" (אסתר א, יא) – מקביל לכניסה פנימה, לפני ולפנים, לקודש הקודשים; "להראות העמים והשרים את יופיה" (שם) – בהשוואה ל"מה נהדר היה מראה כהן... כזר הנתון על מצח מלך"¹².

ג. "יבקשו למלך נערות בתולות טובות מראה" (אסתר ב, ב). גם הכהן הגדול צריך להיות נשוי בעת עבודתו ביום הכיפורים, שהרי הוא מכפר בעדו "ובעד ביתו", וביתו – זו אשתו. לדעת ר' יהודה, היו מתקינים לו גם אשה אחרת, שמא תמות אשתו (יומא ב ע"א). הכהן הגדול רשאי לשאת רק בתולה: "והוא אשה בבתוליה יקח" (ויקרא כא, יג). כך נהג גם אחשוורוש: הוא חיפש נערה בתולה תחת ושתו.

12. חישוב מדוייק של לוח הזמנים – בספרו של אליעזר שולמן, הגדת אסתר – גלות בבל ושיבת ציון,

ד. "ובהגיע תִּדְ נערה ונערה לבוא אל המלך אחשוורוש, מקץ היות לה כדת הנשים שנים עשר חדש" (אסתר ג, יב) – הכנות מדוקדקות, במשך שנה שלימה, לקראת הכניסה המיוחדת לפני ולפנים, אל המלך, בדומה להכנות הנדרשות לקראת הכניסה המיוחדת אל קודש הקודשים ביום הכיפורים, לאחר שנה מהפעם הקודמת. יום כיפור חל בעשור לחודש השביעי; כניסתה של אסתר, לאחר הכנה במשך שנה, חל בתאריך הפוך בשנים ובחדשים: בחדש העשירי בשנת שבע למלכות אחשוורוש (אסתר ג, טז).

ה. "כרעים ומשתחווים להמן, כי כן צִוָּה לו המלך" (אסתר ג, ב) – במקביל לכריעות ולהשתחוויות בעבודת יום כיפור.

ו. "הפיל פור, הוא הגורל לפני המן" (אסתר ג, ז) – כאותם הגורלות על השעירים ביום כיפור. אלא שבפורים הגורל הוא "לפני המן", וביום כיפור הוא "לפני ה'" (ויקרא טז, ז). לאחר הפלת הגורל, יושבים אחשוורוש והמן לשתות, ואילו מרדכי והיהודים עושים צום, בכי, מספד ולבישת שק ואפר (אסתר ד, ג), כראוי ליום שבו עורכים גורלות, מי לה' ומי לעזאזל.

ז. "כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יִקְרָא אחת דתו להמית" (אסתר ד, יא) – אחשוורוש קובע חוקים הדומים לחוקי המקדש: אין לבוא בכל עת אל הקודש; הבא בלי רשות – ואפילו המלכה – אחת דתו. רק משנתנה רשות ניתן להיכנס לפני ולפנים, אל "בית המלך הפנימית" (אסתר ה, א). כך הם דברי תיקוני הזוהר, תיקון כא, המשמשים מקור להשוואת פורים לכיפורים:

"ותלבש אסתר מלכות" (אסתר ה, א) – ובהון עאלת לפני ולפנים. הדא הוא דכתיב: "ותעמד בחצר בית המלך הפנימית" (שם), ובהון נשאה חן בעיניו. ורזא דמלה "וראיתיה לזכר ברית עולם" (בראשית ט, טז). ומיד "ה' סלחה, ה' הקשיבה, ועשה אל תאחר" (דניאל ט, יט). פורים אתקריאת על שם יום הכיפורים, דעתידין להתענג ביה ולשינויא ליה מענוי לעונג.

ח. "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות... שמחה וששון ליהודים משתה ויום טוב" (אסתר ח, טו-טז). גם מרדכי זכה לבסוף לעמוד לפני המלך, ומשיצא משם, נהג ככהן גדול: "ויום טוב היה עושה לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש" (יומא ע"א).¹³

סיכום העניין במהר"ל באור חדש, עמ' פח:

וכמו שהיה למשכן, שהוא דירתו יתברך, אדנים ועמודים וקלעים – כך עשה אחשוורוש. והכל שיהיה מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע (ברכות

13. על כך שהמגילה ניצבת כתמונת ראי ליום הכיפורים, העירו בקצרה גם בספר "הדסה היא אסתר" (הוצאת תבונות, מכללת הרצוג שליד ישיבת הר עציון), הרב יונתן גרוסמן, בעמ' 86, והרב יואל בן נון, בעמ' 53, המציין גם שמלכי פרס נהגו לכנות עצמם בתואר "מלך המלכים", על פי האמור בכתבי הרודוטוס.

נה ע"א). ותמצא כי עשה הכל בעניין המשכן ששם השכינה. וזה כי עשה חצר, וגם גינה, וגם ביתן, כמו שהיה משכן חצר אוהל מועד וקודש קודשים. וכמו שהיה שם אדנים ועמודים ופרוסים עליהם קלעים, כך היה הוא תולה קלעים על גלילי כסף עומדים על עמודי שש, הם כמו האדנים לעמודים.

ועוד שם, עמ' צד:

"אמר למהומן, בזתא, חרבונא" (אסתר א, י) – הנה תמצא כי כל כוונת אחשוורוש שיהיה מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא, ולכן היה לו שבעה משרתים, כמו מלמעלה.

ה. ערים מוקפות חומה, וירושלים במרכז

לאחר האירועים שהתרחשו בשושן והכשלת הניסיון להעמיד אותה כבירת העולם, המטרה היתה להחזיר ולהעמיד את ארץ ישראל ואת ירושלים במרכז העולם. כיצד נעשה הדבר?

העמדת מקום כמרכז אפשרית רק כאשר יש סביבו היקף. כך היה במדבר: מחנה השכינה הוקף במחנה לוויה ובמחנה ישראל. כך היה גם בבית המקדש: מפתח ירושלים ועד הר הבית – זהו מחנה ישראל; מפתח הר הבית עד פתח העזרה – הוא מחנה לוויה; ומפתח העזרה ולפנים – הוא מחנה השכינה.¹⁴

בארץ ישראל היו מעגלים היקפיים רבים יותר: לא רק בתוך העיר ירושלים, אלא "עשר קדושות הן, זו למעלה מזו" (משנה כלים א, א). מעגל הקדושה החיצוני ביותר, העשירי, הוא העיירות המוקפות חומה, כאשר ירושלים עצמה – שהיתה אף היא עיר מוקפת חומה – היתה מקודשת יותר מחברותיה. המקום המקודש ביותר הוא בית קודש הקדשים, ומעלתו הוא בכך שאין נכנס לשם אלא הכהן הגדול ביום כיפור.¹⁵ הרחבת מעגלי הקדושה המיוחדים של ארץ ישראל לערים המוקפות חומה התחדש לראשונה בשעה שכבש יהושע את הארץ: "בביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה" (ערכין לב ע"ב). אמנם עברו מאות שנים עד אשר נתגלתה קדושתה של ירושלים ונבנה בה בית המקדש ע"י שלמה, אך בתקופת כיבושי יהושע נוצרה ההכנה ונוסדה התשתית למעגלי הקדושה: מהמעגל החיצוני וכלפי פנים, עד בית המקדש.

14. על פי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה ז, יא.

15. על פי הרמב"ם שם יג-כב.

ו. זכר לארץ ישראל וזכר למקדש

כאמור לעיל, ציטט הרמב"ם את דברי הירושלמי, שהקביעה לקרוא את המגילה בערים המוקפות חומה ב-ט"ו באדר נועדה כדי "לחלוק כבוד לארץ ישראל"; אך הרמב"ם הוסיף משפט על נימוק זה: ש"יהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה". מהו היחס בין הכבוד לארץ לבין הזכרון למה שהיה בה?
 הרב יוסף קארו, בבית יוסף, אר"ח, סימן תרפח, מסביר זאת על בסיס דברי הרמב"ם הללו:

היינו טעמא, כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א), דאית לן למיעבד זכר למקדש. ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו ב-ט"ו, ושאר העיירות יקראו ב-י"ד. ואילו לא היו מחלקין ביניהם, לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה. ויש קצת סעד לזה בדברי הרמב"ם הלכות מגילה.

במילים אחרות: הכבוד שנחלק לארץ ישראל הוא באיזכור העובדה שבאותה העת היתה ארץ ישראל בחורבנה. לכן תיקנו לעשות זכר לארץ, כשם שתיקנו תקנות זכר למקדש.¹⁶

מהו הדבר שעלינו לזכור בארץ ישראל? ומהי ההשוואה להנהגות שהונהגו כזכר למקדש, אותה מוסיף הרב יוסף קארו?

בערים המוקפות חומה בארץ ישראל ישנם דינים מיוחדים, שבטלו עם גלות עם ישראל מהארץ ועם חורבן הבית הראשון. כך נאמר במשנה בכלים (א, ו-ז):

עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות; ומה היא קדושתה? שמביאים ממנה העומר, והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל הארצות.

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא – אין מחזירין אותו.¹⁷

דיני שילוח מצורע ואי-החזרת מת לתוך העיר המוקפת חומה בטלו, וכדברי התוספתא בערכין (ה, טז): "כיון שגלו ישראל לבלב, בטלה מהן מצוות ערי חומה". תקנת קריאת המגילה ביום ט"ו באדר מזכירה שיש לערים אלו מעמד שונה בין ערי ישראל.

16. הט"ז בשו"ע, אר"ח, סימן תרפח, ס"ק א, חלק על פרשנות זו של הבית יוסף. גם החיד"א בברכי יוסף, שם, כתב: "והרואה יראה דלשון הרמב"ם דחוק לשיטתו".

17. ראה רמב"ם הלכות בית הבחירה ז, יג.

יתכן שהתקנה לקרוא את המגילה ב-ט"ו באדר בערים המוקפות חומה, ביום אחר משאר ערי ישראל הפרוזות, נתקנה עוד לפני שחזר מעמדן של ערים אלו להיות כבראשונה. סיפור מגילת אסתר התרחש בין הצהרת כורש לבין עליית עזרא. העולים הראשונים לארץ התחילו לבנות את המקדש, אך הגויים יושבי הארץ הפריעו להם, וכתבו כתב שטנה לאחשוורוש על יושבי יהודה וירושלים (עזרא ד, ו-כג). עקב כך הופסקה הבנייה, עד השנה השניה לדרייוש (שם כד). במשך ארבע שנים, עד השנה השישית לדרייוש, נבנה הבית השני (עזרא ו, טו). עזרא עלה לארץ לאחר מכן, בשנת שבע לארתחשסתא המלך (עזרא ז, ח-י). רש"י ואבן עזרא לעזרא ז, א, מפרשים שארתחשסתא זה הוא דרייוש. מכאן שעברו שבע שנים מאז התרחשות נס פורים עד עליית עזרא. סביר להניח, שהתקנה לקרוא את המגילה בערים המוקפות חומה נתקנה באותן השנים, ובכך החייתה תקנה זו מחדש את מעמדן של הערים המוקפות חומה. כשעלה עזרא לארץ, הוא החזיר לערים הללו את מעמדן הקודם. הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל יב, טו, הדגיש שרק בימי עזרא חזרו הערים הללו למעמדם הקודם:

וכיון שגלו בחורבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע. כיון שעלה עזרא¹⁸ בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותן העת.¹⁹

יתכן שלהשערותנו, שהתקנה לקרוא את המגילה ב-ט"ו באדר בערים המוקפות חומה, נתקנה עוד לפני עליית עזרא, ישנו רמז בתוספתא לערכין (ה, טו):

כיון שגלו ישראל לבבל, בטלה מהן מצוות ערי חומה. וכשעלו מן הגולה, מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקידשום. ולא אלו בלבד, אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון – כל המצוה הזאת נוהגת בה, ושקידשום מכאן ואילך כל המצוה הזאת נוהגת בה.²⁰

מהי ההדגשה בלשון תוספתא "מצא אלו"? סביר שנמצאו דברים רבים בארץ. יתכן לומר, שאין הכוונה רק לספר על העובדה שעזרא מצא את ערי החומה מימות יהושע בן

18. בספרי: מלכות יהודה וישראל, עמ' 389, הראתי שכאשר עוסק הרמב"ם באירועים או בהלכות הקשורים לכל תקופת הבית השני, גם לאחר ימות עזרא, הוא כותב: "בית שני"; ואילו כאשר הוא מתייחס לעזרא האיש או לתקופתו, הוא מזכיר אותו בשמו.

19. מפרשי הרמב"ם מסבירים, שבבית השני נתקדשו ערים אלו רק מדרבנן, ורק לעניין דין שילוח מחנות של מצורע, מאחר שקידוש ערי חומה תלוי ביובל, והוא לא נהג בבית השני (רמב"ם הלכות שמיטה ויובל י, ט). ראה בדברי הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל, הלכות בית הבחירה ו, טז, ס"ק ב, ד"ה אלא.

20. ראה עוד בברייתא בסדר עולם, פרק ל. הברייתא מובאת בגמרא ערכין לב ע"ב; רמב"ם הלכות שמיטה ויובל יב, טו.

נון, אלא הכונה לכך שמעמדם המיוחד של הערים המוקפות חומה, התחדש עוד בטרם עלה עזרא, והביטוי לכך הוא ע"י תקנת קריאת המגילה ב-ט"ו באדר, בשונה מכל ערי ישראל הפרוזות. עזרא החזיר להחיל עליהם את הדינים האחרים הנוהגים בערי חומה. אמנם גם אם נפרש שתקנת קריאת המגילה בערים המוקפות חומה נתקנה רק בזמן שחודשו שאר המצוות הנוהגות בהן, הרי שעדיפותה של תקנה זו יבוא לידי ביטוי בזמן שישבו דיני ערי חומה וייתבטלו, עם חורבן הבית השני. גם לאחר החורבן השני, ימשיכו לקרוא את המגילה בעיר המוקפת חומה ב-ט"ו באדר, וזאת על מנת לעורר ולשמר את חשיבותן של ערים אלו. כך כתב הראי"ה קוק:

וזהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי, דבאמת בחו"ל אין חילוק כלל בשום דין בין מוקפים לשאינם מוקפים, אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה, באשר סוף עם ה' להיות קבועים בארץ ישראל, כהבטחת השי"ת הנאמנה: "ונטעתים מעל אדמתם ולא יִנְתְּנו עוד מעל אדמתם" (עמוס ט, טו).²¹

ההסתכלות היא על העתיד, לעת בה ישוב עם ישראל לביתו ולארצו, ואז נשוב ונקיים את המצוות כראוי ובשלמות.²² וכדברי הרמב"ם, בהלכות שמיטה ויובל יב, טז:

וכן לעתיד לבוא, בביאה שלישית, בעת שייכנסו לארץ, יתחילו למנות שמיטין ויובלות וייקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שנאמר: "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל, ה) – מקיש ירושתך לירשת אבותיך: מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו, אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

תקנת קריאת המגילה ב-ט"ו באדר גם לאחר חורבן הבית השני מעוררת את זכרה של ארץ ישראל, מתוך מודעות לכך שלערים אלו ישנו מעמד מיוחד. ולכשישוב כל עם ישראל לארץ, ישובו גם דינים אלו למקומם. בדברי הרב יוסף קארו (שהובאו לעיל) מודגש הצורך לעשות דבר על מנת לזכור בפועל את ארץ ישראל. לכבוד שחלקו לארץ ישראל ישנו ביטוי מעשי, והוא: לזכור בפועל את ארץ ישראל; וזאת ע"י תקנת קריאת המגילה ב-ט"ו. בכך אנו מחזירים במעט – ובאופן שונה – את מעמדן של הערים

21. הראי"ה קוק, מצוות ראי"ה, סימן תרפח, אות א.

22. הבנתנו היא, שדברי הראי"ה קוק מסבירים את דברי הרב יוסף קארו, ולא שדבריו הם פרשנות אחרת. זאת בשונה מהערתו של המהדיר, הרב ברוך תאנה, טוב רואי, מגילה, עמ' קלו, הערה 22, שכתב שדברי הרב קוק הללו, הינם הסבר אחר החולק על הסברו של הבית יוסף.

המוקפות חומה בארץ ישראל. כל זאת, עד לימים שבהם נשוב וננהג באופן המלא את דיני הקדושה המיוחדת לערים הללו.

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להישאר עבדי אחשוורוש.²³

על-ידי הנהגת מנהגים שמזכירים את מעמדן המיוחד של הערים הללו נזכור ונעורר את הרצון לשוב לארץ ולקיים את המצוות שנהגו בשלמות. אם נזכור – לא נישאר במעמד של עבדים, ונוכל לשוב למקומנו הטבעי לארץ ישראל, לעריה, לירושלים ולמקדש שבמרכזה.

יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקיים בתור זכר לדבר, זכר קודש, זכרון לחיים שלמים שיבואו לנו בבוא תשועה שלימה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים; ואשר בקיימנו אותן עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקודש אשר תהיה לשלהבת הקודש מלאת החיים לעת חיה.²⁴

23. הרא"ה קוק, מגד ירחים, מהדורת הרב עוזי קלכהיים, עמ' סג.

24. הרא"ה קוק, אורות, עמ' נח.